

Paweł Wolańczyk (Muzeum Historii Kielc)
ORCID: 0000-0002-4061-6454

Nieruchomości żydowskie na mapie przedwojennych Kielc

Streszczenie: Dane zebrane przez mierniczych wykonujących pomiar Kielc od 1927 do 1936 r. umożliwiły wydzielenie nieruchomości należących do społeczności żydowskiej i naniesienie ich na przedwojenny plan Kielc. Powstał w ten sposób obraz żydowskiej własności z okresu połowy lat trzydziestych XX w., obejmujący rozległe folwarki, zakłady przemysłowe, budynki mieszkalne oraz niezabudowane place. Opracowane mapy pozwalają unaocznic, jak istotną rolę odgrywali Żydzi w przedwojennych Kielcach. Mogą być wykorzystywane jako pomoc edukacyjna bądź służyć badaniom genealogicznym. Na ich podstawie możliwe jest także rozszerzenie przewodników po przedwojennych żydowskich Kielcach.

Słowa kluczowe: Żydzi, dwudziestolecie międzywojenne, pomiar Chojnickich

Zagadnieniem dotyczącym nieruchomości¹ należących do Żydów w przedwojennych Kielcach zajmowali się badacze dziejów tej społeczności, przede wszystkim Krzysztof Urbański oraz Marek Maciągowski². Wykorzystanie informacji zawartych w pomiarze miasta sporządzonym przez inżynierów Wilhelma i Stefana Chojnickich z Warszawy umożliwiło poszerzenie naszej wiedzy w tym zakresie. Wymienione źródło stanowi przy tym doskonały punkt wyjścia do dalszych, bardziej szczegółowych badań.

Żydzi mogli bez przeszkód osiedlać się w Kielcach od 1862 r. Krzysztof Urbański podawał, że dziesięć lat później należało do nich czternaście posesji (3,9% ogółu budynków mieszkalnych w mieście), z czego większość znajdowała się przy ul. Starowarszawskiej (ob. ul. Piotrkowska)³. W kolejnych dziesięcioleciach można zaobserwować znaczny wzrost tej liczby, który wynikał ze stałego napływu wyznawców judaizmu. Spis powszechny z 1931 r. wykazał, że miasto liczyło 58 236 mieszkańców, z czego 18 073 było Żydami (31%). Ponieważ jednak w tym samym czasie wzrastała również liczba nieruchomości polskich, to procentowo liczba domów należących do Żydów w odniesieniu do ogółu budynków nie zmieniała się w znaczącym stopniu. Dla interesującego nas okresu dwudziestolecia

1 Pod pojęciem nieruchomości rozumiemy zarówno budynki, jak i grunty.

2 K. Urbański, *Kieleccy Żydzi*, Kielce 1993, s. 39, 98–99; M. Maciągowski, *Śladami cieni. Przewodnik po żydowskich Kielcach*, Kraków – Budapeszt 2011, s. 105–134.

3 K. Urbański, *Kieleccy Żydzi...*, s. 30.

międzywojennego dysponujemy danymi z 1930 oraz 1938 r., przytoczonymi przez Krzysztofa Urbańskiego. Ustalił on, że w 1930 r. Żydzi posiadali w Kielcach 485 posesji – rozumianych jako budynki mieszkalne oraz niezabudowane place, co – według niego – stanowiło 20% wszystkich nieruchomości w mieście. Z kolei dla 1938 r. przyjął już znacznie większą liczbę 1660 żydowskich posesji. Trzeba jednak zaznaczyć, że zbiór ten obejmował już nie tylko domy i place, lecz również wszystkie inne zabudowania gospodarcze, takie jak stodoły, szopy, warsztaty itp. Było to dokładnie 20,7% ogólnej zabudowy miasta, czyli w zasadzie tyle samo, co w 1930 r.⁴ Kilka lat później historyk ten uściślił, że jeśli chodzi tylko o same budynki mieszkalne należące do ludności żydowskiej, to tych w 1938 r. było 770, czyli 25% wszystkich domów w mieście. Byłby to i tak spory wzrost w porównaniu z początkiem lat trzydziestych, ponieważ do tej liczby należałoby doliczyć jeszcze co najmniej kilkadziesiąt pustych działek. Wydaje się zatem, że mogło tutaj dojść do nieścisłości i podana liczba odnosiła się zarówno do budynków, jak i placów⁵.

Analiza pomiaru geodezyjnego Kielc sporządzonego przez pracownię inż. Wilhelma Chojnickiego z Warszawy przyniosła nowe dane w tej kwestii. Pomiar zamówiły władze samorządowe, chcąc ustalić tak podstawowe sprawy, jak choćby powierzchnia i granice miasta. Miał być to także wstęp do sporządzenia planu regulacyjnego Kielc. Geodeci rozpoczęli prace w 1927 r. i mieli je zakończyć w terminie trzech lat. Ich działania jednak znacznie się przeciągały. Najpierw z powodu znacznego rozszerzenia granic miasta, co nastąpiło w 1930 r., a następnie z powodu ogólnego kryzysu gospodarczego, który skutkowało brakiem funduszy w budżecie. Do pomiarów inżynierowie powrócili dopiero w 1935 r., kiedy zaczęli uaktualniać zebrane wcześniej dane, co było kontynuowane przez nich również w kolejnym roku. Niejako przy okazji od 1927 r. wykonywali bardzo istotną z naszego punktu widzenia pracę. Przeprowadzając szczegółowe pomiary poszczególnych nieruchomości miejskich, jednocześnie – w celach porządkowych – ustalali i zapisywali ich właścicieli.

Dzięki temu z zachowanych arkuszy polowych⁶, obejmujących w zasadzie całe miasto w granicach z 1930 r., stało się możliwe wyodrębnienie nieruchomości, których właściciele byli z pochodzenia Żydami. W przypadku wątpliwości, czy dana osoba przynależała do tej mniejszości narodowej, poszukiwano jej na liście opłacających składki do gminy wyznaniowej żydowskiej w Kielcach⁷. Otrzymano w ten sposób liczbę 499 budynków oraz 95 niezabudowanych placów. Razem 594 nieruchomości, które można odnieść do połowy lat trzydziestych XX w. Zestawienie

4 Tamże, s. 274.

5 K. Urbański, *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000, s. 135.

6 Pomiar Chojnickich zachował się w formie prawie trzystu arkuszy wykonanych w skali 1:500 lub 1:1000, przechowywanych w Wydziale Geodezji Urzędu Miasta Kielce. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX w. Pracownia Konserwacji Zabytków Oddział Kielce wykonała fotografie poszczególnych arkuszy z negatywów będących w posiadaniu Wojewódzkiego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Kielcach. Wykorzystano je następnie częściowo w *Studium historyczno-urbanistycznym Kielc* (Kielce 1990).

7 *W przededniu zagłady*, opr. K. Urbański, Kielce 2007, s. 15–62.

tej liczby z przytoczonymi wcześniej danymi – 485 nieruchomości w 1930 r. i 770 w 1938 r. – stanowi potwierdzenie tendencji wzrostowej, jeśli chodzi o liczbę budynków i placów należących do Żydów w ostatnim dziesięcioleciu przed II wojną światową. Jednak nie jest ona tak duża, by przyjąć, że podana przez Urbańskiego liczba 770 dotyczyła tylko i wyłącznie zamieszkałych domów.

Kolejnym krokiem było naniesienie zebranych danych na mapę przedwojennych Kielc⁸, co pozwoliło uzyskać obraz żydowskiej własności w Kielcach z okresu połowy lat trzydziestych XX w. (zob. mapa 1)⁹.

To, co pierwsze zwraca uwagę, to zaznaczone ogromne obszary na zachodzie i północnym zachodzie Kielc. Były to folwarki Czarnów¹⁰ oraz Piaski, wyszczególnione na częściowej mapie (nr 2), należące do spadkobierców Henryka Nowaka¹¹. Ten żydowski przemysłowiec z Łodzi jeszcze przed poprowadzeniem linii kolejowej w bezpośredniej bliskości Kielc i przejazdem przez nią pierwszego pociągu w 1885 r. zaczął nabywać znaczne połacie ziemi, która później mocno zyskała na wartości. Dokupywał kolejne tereny jeszcze na początku XX w., stając się jednym z najbogatszych kielczan. W czasie I wojny światowej Rosjanie deportowali go w głąb Rosji, skąd już nie wrócił¹². Majątkiem zaczęła zarządzać jego żona Maria z d. Peltyń w imieniu małoletnich synów Stefana¹³ i Jerzego¹⁴. Po osiągnięciu pełnoletności oni sami stali się właścicielami. Oba byli spolonizowani i zasymilowani.

W październiku 1920 r. oba folwarki, znajdujące się wtedy jeszcze poza granicami miasta, Kielecka Powiatowa Komisja Ziemska zakwalifikowała jako nadające się do parcelacji. Okręgowy Urząd Ziemski miał je wykupić na podstawie ustawy

8 Mapę Kielc, uwzględniającą pomiary mierniczych Chojnickich, wykonał dr hab. inż. arch. Dariusz Piotrowicz z Politechniki Świętokrzyskiej. Autor niniejszego tekstu składa mu serdeczne podziękowania za użyczenie tego opracowania.

9 Mapę nieruchomości żydowskich w Kielcach po raz pierwszy zaprezentowano w 2022 r. w czasie wystawy „Kielce – Keltz. Historia społeczności żydowskiej” oraz w katalogu pod tym samym tytułem towarzyszącym ekspozycji. Nie zaznaczono wtedy na niej poszczególnych folwarków, zakładów przemysłowych, budynków użyteczności publicznej oraz kamienic.

10 Faktycznie te rozległe tereny składały się z ziem o nazwie: „Kolonja Hrabia Czarnów”, „Podślichowice Czarnów” i „Folwark Czarnów”. Potocznie jednak traktowało się je zbiorczo jako folwark Czarnów.

11 Henryk Nowak (1860 – po 1915) – do Kielc przybył w 1868 r. Pod koniec XIX w. przy torach kolejowych wybudował dwa tartaki (w tym tartak „Henryków”) i składy drewna. Na handlu drewnem i dostawach dla wojska dorobił się ogromnego majątku, stając się jednym z najbogatszych kielczan. Po wybuchu I wojny światowej współpracował z Obywatelskim Komitetem Ratunkowym m. Kielc, przekazując swoje posesje na dom izolacyjny dla osób zakaźnie chorych oraz na tanią kuchnię dla ubogich. B. Szabat, *Nowak Henryk* [w:] *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, red. J. Szczepański, Kielce 2009, s. 343; K. Urbański, *Leksykon...*, s. 145–146; *Kielce – Keltz. Historia społeczności żydowskiej*, red. P. Wolańczyk, Kielce 2022, s. 163.

12 Według przekazu pamiętnikarskiego była to kara za to, że nie chciał dać Rosjanom łapówki w żądanej przez nich kwocie, J. Jerzmanowski, *W starych Kielcach*, Kraków 1975, s. 37–38.

13 Stefan Nowak (1908–?) – zginął w getcie warszawskim.

14 Jerzy Nowak (1910 – po 2000) – przedsiębiorca branży drzewnej, miłośnik sportów samochodowych i motocyklowych, w 1934 r. wziął udział w Rajdzie Monte Carlo. W czasie wojny więzieniu obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Po 1945 r. przez pewien czas przebywał w Wielkiej Brytanii, a następnie zamieszkał w Warszawie. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 146.

Mapa 1. Kielce z zaznaczonymi nieruchomościami należącymi do społeczności żydowskiej, połowa lat trzydziestych XX w.

PLAN MIASTA WOJEWÓDZKIEGO

KIELCE

WYKONANA ZLECENIEM MAGISTRATU M.K. INŻ. S. IW. CHOŃCICY MIERNICZOWIE PRZYSĘGLI
Z WARSZAWY WEDŁUG POMIARÓW Z ROKU 1927/28

- nieruchomości należące do ludności żydowskiej
- nieruchomości należące do spadkobierców Henryka Nowaka

Mapa wykonana przez dr hab. inż. arch. Dariusza Piotrowicza, prof. Politechniki Świętokrzyskiej.
Opracowanie położenia nieruchomości, placów i gruntów należących do ludności żydowskiej – dr Paweł Wolańczyk.

Mapa 2. Folwarki Czarnów i Piaski, połowa lat trzydziestych XX w

A. folwark Czarnów

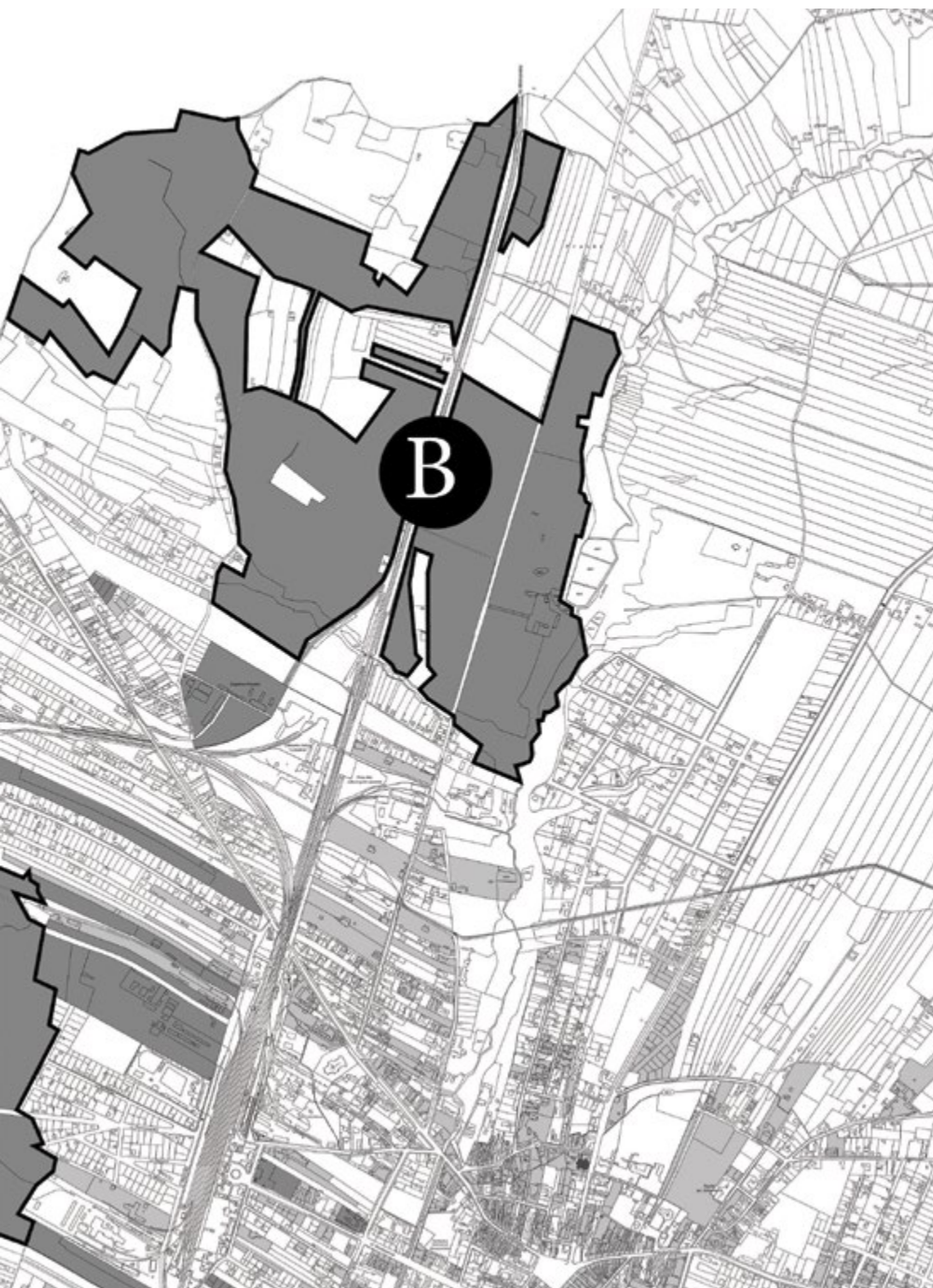
B. folwark Piaski

- nieruchomości należące do ludności żydowskiej
- nieruchomości należące do spadkobierców Henryka Nowaka

Mapa wykonana przez dr hab. inż. arch. Dariusza Piotrowicza,
prof. Politechniki Świętokrzyskiej.

Opracowanie położenia nieruchomości, placów i gruntów należących
do ludności żydowskiej – dr Paweł Wolańczyk.

o wykonaniu reformy rolnej¹⁵. Sprawa jednak przedłużała się. Brak było dowodów na to, że Czarnów faktycznie kwalifikuje się do przymusowego wykupu¹⁶. W 1924 r. ziemie tego folwarku obejmowały obszar 255 ha i składały się głównie z pól, łąk i pastwisk. Wynajmowało je trzech dzierżawców, w tym spółka Kamieniomy Czarnów¹⁷, dwudziestu poddzierżawców, ponadto za zgodą właścicieli 17 ha łąki użytkowało Towarzystwo Zawodów Konnych Ziemi Kieleckiej, a około 12 ha zajęły władze wojskowe pod składy i magazyny amunicyjne (zlikwidowane na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w.)¹⁸. Rok później Okręgowy Urząd Ziemski podjął decyzję o przymusowym wykupie 100 ha majątku. Pozyskany obszar miał być przeznaczony m.in. pod budowę osiedli dla pracowników kolejowych. Maria Nowak protestowała, wskazując liczne powody, dla których sporne tereny powinny pozostać w całości w ręku rodziny, między innymi podpisane już długoletnie umowy dzierżawne. Do wykupu ostatecznie wtedy nie doszło. W 1930 r. Czarnów, w dalszym ciągu będący prywatnym majątkiem, włączono na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów w granice Kielc¹⁹. Skala parcelacji w latach trzydziestych nie jest znana. Wiadomo jednak, że Nowakowie sami sprzedali część ziem folwarku z przeznaczeniem na cele budowlane. W Muzeum Historii Kielc można na przykład zapoznać się z jedną z umów przyrzeczenia sprzedaży pochodzącą z maja 1936 r., zawartą przez dwie prywatne osoby z Jerzym Nowakiem. Na jej podstawie Nowak wyzbył się jednej z działek o powierzchni 417 m²; nabywca zobowiązywał się do wpłacania od maja 1936 r. do października 1938 r. comiesięcznej niewielkiej raty w wysokości 39 zł. Dotychczasowy właściciel zobowiązał się, że po otrzymaniu całej kwoty sporządzi notarialny akt kupna-sprzedaży²⁰.

Brakowało również dowodów kwalifikujących do przymusowego wykupu majątku Piaski. Z tego powodu sprawę parcelacji zawieszono jeszcze w 1923 r. Wdowa po Henryku Nowaku dzierżawiła te tereny Stanisławowi Starke²¹

15 Dz. U. Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej.

16 APK, Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach (dalej: OUZ), sygn. 4523, Decyzja Okręgowej Komisji Ziemskiej w Kielcach, Kielce, 28 X 1921, k. 9. Autor dziękuje panu Dariuszowi Kalinie za materiały dotyczące wykupu folwarku Czarnów.

17 Zob. P. Król, *Czarnowskie kamieniomy*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2022, t. 14, s. 45–71.

18 APK, OUZ, sygn. 4524, Protokół spisany w majątku Czarnów, 10 XII 1924, k. 4–6.

19 Dz. U. 1930, nr 20, poz. 165, Rozporządzenie Rady Ministrów z 1 marca 1930 r. o zmianie granic miasta Kielc w powiecie i województwie kieleckim.

20 Z nieznanых przyczyn nastąpiło opóźnienie i ostatnie wpłaty pochodziły z 1939 r. Zob. Umowa przyrzeczenia sprzedaży, Kielce, 20 V 1936 r., Muzeum Historii Kielc/ Księga Pomocnicza/ 47.

21 Stanisław Starke (1882–1952) – przemysłowiec, społecznik. Od 1913 r. współudziałowiec i dyrektor Suchedniowskiej Fabryki Odlewów Żeliwnych, a później także Huty „Ludwików” w Kielcach. W 1928 r. sprzedał swoje udziały i wyjechał do Rumunii. W 1929 r. przeszedł na wiarę rzymskokatolicką. A. Kurska, *Stanisław Starke – próba portretu [w:] Z tradycji i dorobku inteligencji kieleckiej w XIX i XX wieku*, pod red. M. Meduckiej, Kielce 2005, s. 263–279; też, *Starke Stanisław [w:] Świętokrzyski Słownik Biograficzny...*, s. 438.

i Henrykowi Brunerowi²². Ponieważ folwark był zniszczony i pozbawiony zabudowań, które zostały spalone w czasie I wojny światowej, to dzierżawcy z trudem radzili sobie z jego prowadzeniem²³.

W drugiej połowie lat trzydziestych XX w., kiedy władze Kielc starały się przekierować na miasto część strumienia inwestycji związanych z budową Centralnego Okręgu Przemysłowego, prezydent Stefan Artwiński spotkał się z administratorem dóbr rodziny Nowaków, który był gotowy do rozparcelowania gruntów folwarku Piaski o ogólnej powierzchni dwudziestu hektarów, po niewielkiej cenie (26 gr za metr kwadratowy) z przeznaczeniem pod budownictwo przemysłowe. Trwały również negocjacje dotyczące tak zwanych „pól czarnowskich”. Prywatny inwestor był gotów kupić trzy hektary gruntu prywatnego, należącego do spadkobierców Henryka Nowaka, i wybudować tam fabrykę przyrządów i szkielec optycznych, pod warunkiem, że miasto doprowadzi wodociąg oraz skomunikuje teren. Z powyższych planów nic nie wyszło, ale na ich podstawie można wnioskować, że ziemie obu folwarków pomimo częściowej parcelacji do 1939 r. w dużej części pozostały w rękach Nowaków. Na przykład umowa na dzierżawę kamieniołomu „Górki Czarnowskie” zlokalizowanego na terenie folwarku Czarnów, zawarta pomiędzy Jerzym Nowakiem a przedsiębiorcą Stanisławem Konopką w 1939 r., wygasła dopiero w 1948 r.²⁴ Już po II wojnie światowej, w 1945 r. ówczesny prezydent Kielc Marian Słoń w czasie jednego z przemówień zwrócił uwagę na konieczność zdobycia terenów pod rozbudowę i wznoszenie nowych zakładów. Precyzował, że chodzi mu o przejęcie majątków Piaski i Czarnów, o które toczono spór z urzędem ziemskim oraz związkami zawodowymi. Sprawa ta przez kilka następnych lat pozostawała nierozwiązana, ponieważ na przeszkodzie stał brak planu zagospodarowania miasta²⁵.

Na kolejnych częściowych mapach umiejscowiono większe oraz wyróżniające się na tle przemysłu kieleckiego zakłady należące do Żydów (mapa 3 oraz 4). Położone były przede wszystkim wzdłuż torów kolejowych w północnej, przemysłowej części miasta. Można do nich zaliczyć: cegielnię spadkobierców Henryka Nowaka (zob. mapa 3, nr 1), Kieleckie Zakłady Przemysłowo-Drzewne „Henryków” – założone przez Hermana Lewiego²⁶, Henryka Brunera i Marię Nowak (3/2)²⁷,

22 Henryk Bruner (1869–1942) – przemysłowiec, w latach trzydziestych XX w. część jego majątku zlicytowano za długi. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 38–39; *Kielce-Keltz...*, s. 146.

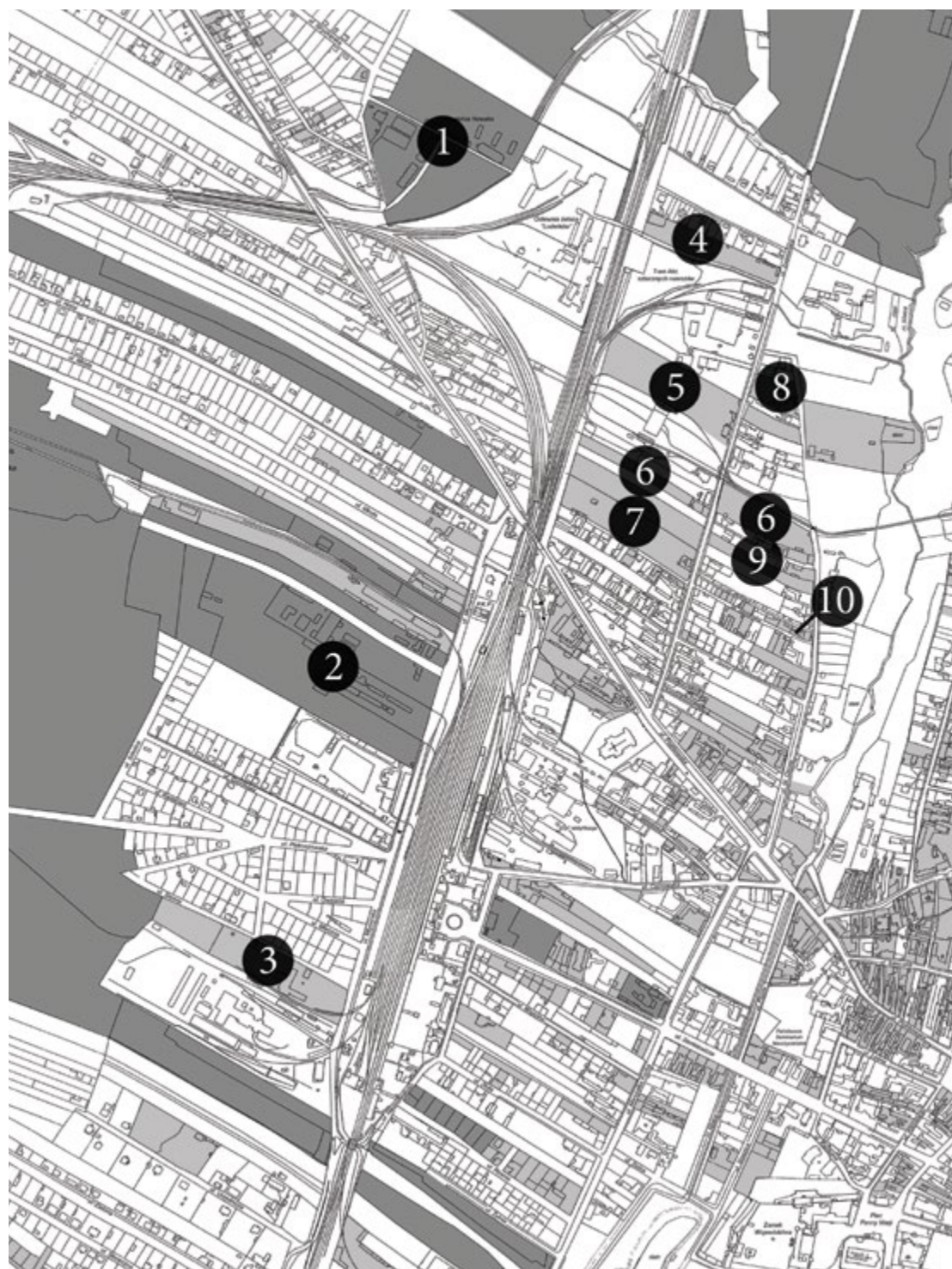
23 E. Majcher-Ociesa, *Przemysł drzewny w Kielcach w latach 1918–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5, s. 41.

24 P. Król, *Czarnowskie kamieniołomy...*, s. 55, 68.

25 P. Wolańczyk, *Prezydenci Kielc 1919–1950*, Kielce 2018, s. 222, 226, 274.

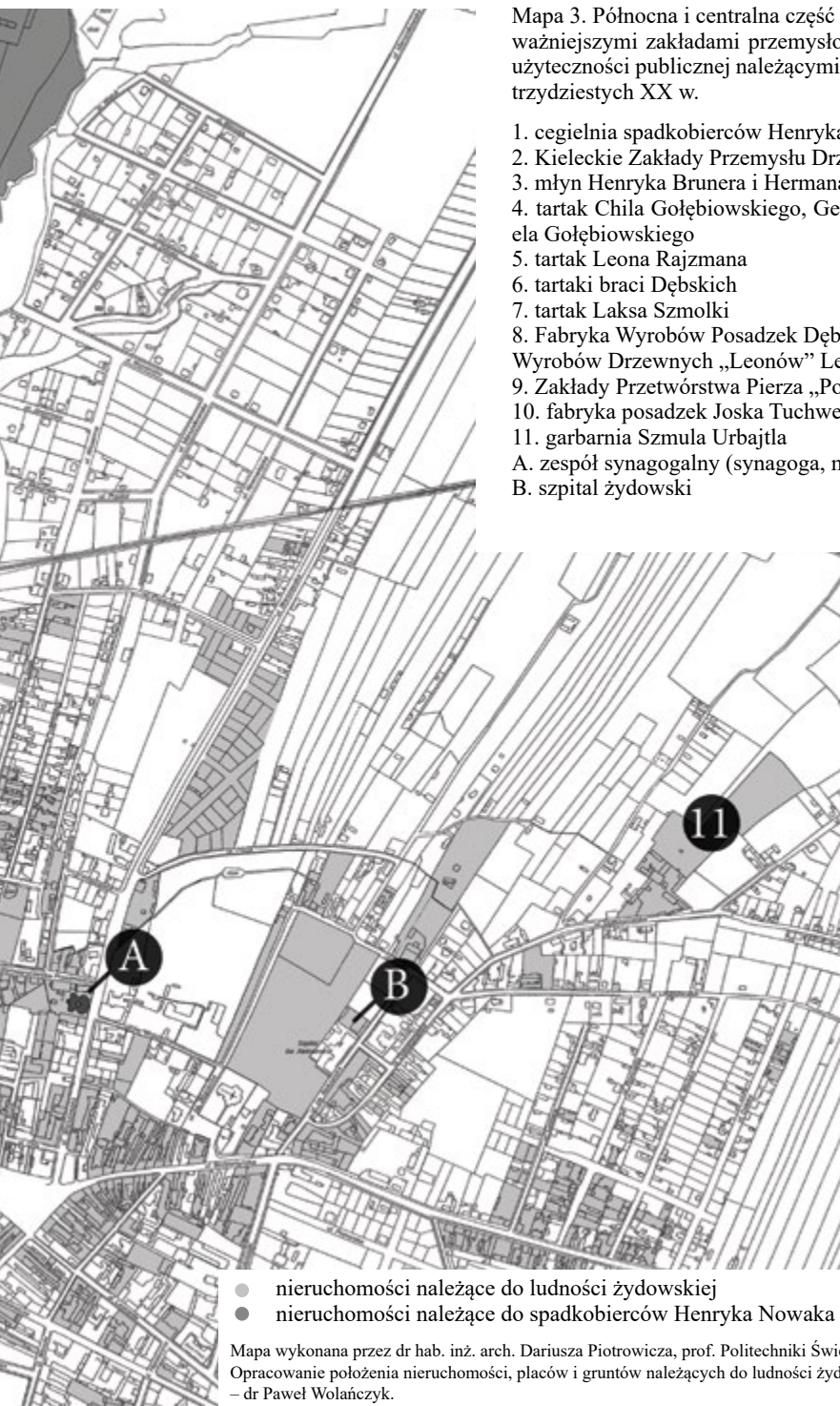
26 Herman Lewi (1880–1943) – współzałożyciel Stowarzyszenia Przemysłowców Kieleckich, przewodniczący Zarządu Gminy Żydowskiej w Kielcach. Radny miejski nieprzerwanie od 1916 r. do 1934 r. Od grudnia 1940 r. był przewodniczącym Judenratu – rady powołanej i nadzorowanej przez Niemców do administrowania ludnością w getcie. Razem z rodziną został rozstrzelany przez Niemców. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 131; *Kielce-Keltz...*, s. 160.

27 Kieleckie Zakłady Przemysłowo-Drzewne „Henryków” – założone po zakończeniu I wojny światowej na bazie wcześniej funkcjonujących tartaków. Na terenie Kielc była to największa fabryka zaliczana do przemysłu drzewnego. Pracowało w niej średnio dwustu do trzystu pracowników.

Mapa 3. Północna i centralna część Kielc z wydzielonymi ważniejszymi zakładami przemysłowymi oraz obiektami użyteczności publicznej należącymi do Żydów, połowa lat trzydziestych XX w.

1. cegielnia spadkobierców Henryka Nowaka
2. Kieleckie Zakłady Przemysłu Drzewnego „Henryków”
3. młyn Henryka Brunera i Hermana Lewiego
4. tartak Chila Gołębiowskiego, Gecela Goldberga i Izraela Gołębiowskiego
5. tartak Leona Rajzmana
6. tartaki braci Dębskich
7. tartak Laksa Szmolki
8. Fabryka Wyrobów Posadzek Dębowych Oraz Różnych Wyrobów Drzewnych „Leonów” Leona Rajzmana
9. Zakłady Przetwórstwa Pierza „Polplum” („Plumapol”)
10. fabryka posadzek Joska Tuchwalcera
11. garbarnia Szmula Urbajtla
- A. zespół synagogałny (synagoga, mykwa, dom rabina)
- B. szpital żydowski

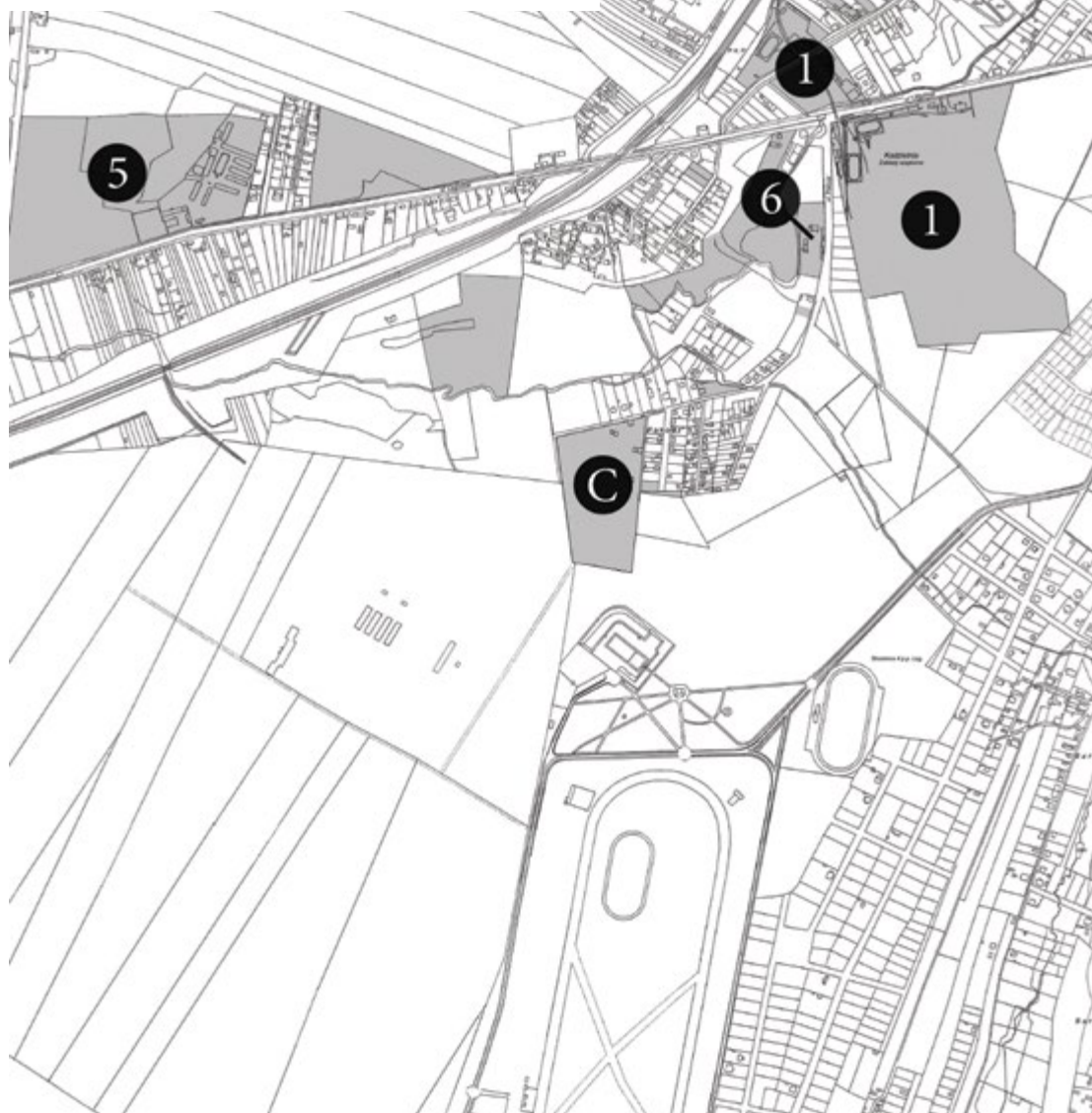

- nieruchomości należące do ludności żydowskiej
- nieruchomości należące do spadkobierców Henryka Nowaka

Mapa wykonana przez dr hab. inż. arch. Dariusza Piotrowicza, prof. Politechniki Świętokrzyskiej.
Opracowanie położenia nieruchomości, placów i gruntów należących do ludności żydowskiej
– dr Paweł Wolańczyk.

Mapa 4. Południowa część Kielc z wydzielonymi ważniejszymi zakładami oraz obiektami użyteczności publicznej należącymi do Żydów, połowa lat trzydziestych XX w.

1. Zakłady Wapienne „Kadzielnia”
2. Zakłady Wapienne „Wietrznia”
3. Zakłady Wapienne „Międzygórze”
4. cegielnia Zalsmana
5. cegielnia Rachmila Rozenholca
6. garbarnia Dawida Knobla i Jankiela Tenenbauma
- A. Dom Starców im. Braci Zagajskich
- B. Gimnazjum Męskie Żydowskie
- C. cmentarz żydowski na Pakoszu

- nieruchomości należące do ludności żydowskiej
- nieruchomości należące do spadkobierców Henryka Nowaka

Mapa wykonana przez dr hab. inż. arch. Dariusza Piotrowicza, prof. Politechniki Świętokrzyskiej.
Opracowanie położenia nieruchomości, placów i gruntów należących do ludności żydowskiej
– dr Paweł Wolańczyk.

tartaki (3/4, 3/5, 3/6, 3/7) oraz – już przy ul. Okrzei – Stolarsnię i Fabrykę WYROBÓW Posadzek Dębowych Oraz Różnych WYROBÓW Drzewnych „Leonów” Leona Rajzmana (3/8)²⁸, a także Zakłady Przetwórstwa Pierza „Polplum” („Plumapol”) Majera Icka Frieda (vel Fryda) i Joska Urbacha (3/9)²⁹. Z kolei w południowej części Kielc z pewnością wyróżniały się: wapienniki i kamieniołom „Kadzielnia” rodziny Ehrlichów (Erlichów) (zob. mapa 4, nr 1)³⁰, Zakłady Wapienne „Wietrznia” rodziny Zagajskich (4/2)³¹, Zakłady Wapienne „Międzygórze” Mendla Lipszyca (4/3)³² oraz cegielnie (4/4, 4/5). Zaznaczono także charakterystyczne obiekty użyteczności publicznej związane z mniejszością żydowską, takie jak: synagoga wraz z towarzyszącą jej mykwa oraz domem rabina (3/A)³³, szpital żydowski (3/B)³⁴, sąsiadujące ze sobą przy obecnej ul. Seminaryjskiej Dom Starców im. Braci Zagajskich (4/A)³⁵ i Gimnazjum Męskie Żydowskie (4/B)³⁶ oraz cmentarz na Pakoszu (4/C)³⁷.

Produkowano – także na eksport – krzesła gięte, beczki, wrzeczona dla przemysłu włókienniczego. E. Majcher-Ociesa, *Przemysł drzewny w Kielcach...*, s. 39, 41–42.

- 28 Fabryka Posadzek oraz Dykt Dębowych „Leonów” – funkcjonowała od 1926 r. w miejscu wcześniej działającej Fabryki Posadzek „Kubir”. Tamże, s. 43–44.
- 29 Zakłady Przetwórstwa Pierza „Polplum” – założone w 1929 r. Zajmowano się w nich uszlachetnianiem pierza i puchu. Wyroby sprzedawano w całej Polsce oraz Berlinie, Paryżu, Wiedniu i Nowym Jorku. W 1937 r. firma zmieniła nazwę na „Plumapol”. K. Urbański, *Kieleccy Żydzi...*, s. 88; J. Jerzmanowski, *W starych Kielcach...*, s. 114–115.
- 30 Ehrlichowie – Juda Ehrlich nabył kamieniołomy „Kadzielnia” w 1896 r. Następnie firmę przejął jego syn Anastazy, a po jego śmierci w 1930 r. wspólnie zaczęli nią kierować Stanisław i Szymon. W 1935 r. część rodziny przeszła na katolicyzm. W. Niebrzydowska, B. Szabat, *Ehrlich Juda* [w:] *Świętokrzyski Słownik Biograficzny...*, s. 129; K. Urbański, *Leksykon...*, s. 71–72.
- 31 Zagajscy – rodzina pochodząca z Chmielnika. Kamieniołomy „Wietrznia” kupił Abraham Zagajski w 1885 r. Po jego śmierci zakład przeszedł w ręce jego synów Herszla (2/3) i Jankiela (1/3). Po śmierci Herszla jego część przejęli synowie: Majlich – Mieczysław (ur. 1894), Chaim (ur. 1885), Chila – Henryk (ur. 1899), Eliasza oraz dwie córki – Sara Cyrla Erlich (ur. 1890) i Cyrla Wilner (ur. 1892). Wojnę przeżyli Mieczysław i Henryk. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 198; Informacje uzyskane od dr. Marka Maciągowskiego.
- 32 Zob. art. *Zakłady Wapienne „Międzygórze w Kielcach”*, „Studia Muzealno-Historyczne. Rocznik Muzeum Historii Kielc” 2023, t. 15.
- 33 Budowę synagogi rozpoczęto w 1902 r. na placu, gdzie stał już dom rabina. Świątynię oddano do użytku rok później, choć przez następnych kilka lat trwały jeszcze prace wykończeniowe. W latach 1907–1908 wybudowano łaźnię. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 143–144, 184–185; L. Dziedzic, *Synagoga w Kielcach. Źródła do dziejów Kielc, seria nowa, zeszyt 14*, Kielce 2022; P. Świerczyński, *Odkrywanie kieleckiej synagogi*, Kielce 2022.
- 34 Pawilon szpitala żydowskiego Gmina Żydowska uruchomiła w 1908 r. obok istniejącego już wcześniej Szpitala Miejskiego św. Aleksandra. W 1935 r. pawilon żydowski włączono w skład szpitala miejskiego. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 185–186.
- 35 Dom Starców im. Braci Zagajskich został wybudowany na placu przekazanym Gminie Żydowskiej przez rodzinę Zagajskich. Przytułek otworzono w 1931 r. przy ul. Seminaryjskiej. Po II wojnie światowej mieściła się w nim szkoła muzyczna. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 59–60.
- 36 Gimnazjum Męskie Żydowskie powstało w 1917 r. Uczyło się w nim przeciętnie 150–200 chłopców. Lekcje prowadzono w języku polskim. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 90.
- 37 Prace przy organizacji cmentarza żydowskiego ukończono w 1870 r. Pod koniec lat dwudziestych XX w. jego teren powiększono. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 49–50; *Kielce – Keltz...*, s. 36–38.

Zdecydowanie najwięcej obiektów należących do społeczności żydowskiej stanowią poszczególne nieruchomości. Opracowana mapa pokazuje, że większość z nich koncentrowała się w centrum miasta, przy wschodniej i południowej pierzei Rynku oraz przy ulicach: Bodzentyńskiej, Piotrkowskiej, Koziej, Silnicznej, Starowarszawskim Przedmieściu, Cichej, Sienkiewicza (od rzeki Silnicy w kierunku do dworca kolejowego), obecnej ul. Kościuszki (mapa 5). Łatwo przy tym zauważyć liczne miejsca, gdzie znajdowały się żydowskie działki, pojedyncze lub zgrupowane po dwie – trzy nieruchomości, które były otoczone własnością polską. Nie można zatem twierdzić, że Żydzi osiedlali się w Kielcach na jednym, określonym obszarze miasta w dobrowolnym getcie. Wśród zabudowy miejskiej wyróżniały się większe budynki należące do znanych kieleckich Żydów. Do takich zaliczały się z pewnością kamienice Herszla Zagajskiego³⁸ – pomiędzy ulicami Słowackiego i Śniadeckich, na rogu ul. Głowackiego oraz przy ul. Sienkiewicza (zob. mapa 5 nr 1). Kilka nieruchomości miały również rodziny Kahanów (5/2)³⁹ oraz Rotmanów (5/3)⁴⁰ – w tym po jednej w Rynku. Przy centralnym placu miasta siedzibę i sklep posiadał również potentat w branży handlu żelazem budowlanym Majer Eisenberg (5/4)⁴¹. Warto zwrócić uwagę na przydworcowy odcinek ul. Sienkiewicza, gdzie znajdowały się spore działki rodziny Nowaków (5/5), sąsiadujące z kamienicami Ignacego i Maksymiliana Kahanów, znanego lekarza Jerzego Fleszlera (5/6)⁴² oraz kupca, właściciela okazałego sklepu mieszczącego się w Hotelu Polskim (obecnie Teatr im. Stefana Żeromskiego) Natana Hassenbeina (5/7)⁴³. Nieopodal znajdowała się secesyjna willa przemysłowca Henryka Brunera (5/8). W 1912 r., kiedy powstawała, uważana była za najbardziej luksusowy obiekt w mieście. W latach trzydziestych XX w. jej dotychczasowy właściciel wynajmował ją ówczesnemu wojewodzie Henrykowi Dziadoszowi⁴⁴. Na mapie wyróżniono także pobliską siedzibę lekarza

38 Herszel Zagajski (1865–1937) – właściciel wapienników „Wietrzni”, radny miejski nieprzerwanie w latach 1916–1934. Fundator domu starców i schroniska dla sierot żydowskich. Znany ze swej działalności społecznej, wielokrotnie darowywał kamień do budowy dróg, wspierał inicjatywy społeczne i obywatelskie. J.Z. Pająk, *Zagajski Herszl* [w:] *Świętokrzyski słownik biograficzny...*, s. 509; K. Urbański, *Leksykon...*, s. 198; *Kielce – Keltz...*, s. 169.

39 Kahanowie – głowa rodziny Dawid Lemel Kahane po I wojnie światowej zajął się handlem ropą naftową i benzyną, był właścicielem stacji benzynowej przy ul. Chęcińskiej. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 110.

40 Rotmanowie – Szlama vel Stanisław (1871–1943) był wieloletnim przewodniczącym Zarządu Związku Felczerów Żydów w Kielcach. Jeden z jego synów Henryk Rotman Kadera (1897–1996) walczył w Legionach Polskich. W latach międzywojennych pracował w Hucie „Ludwików” jako księgowy. Zmarł w Kielcach. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 172–173; zob. też rozdział *Pamiętki po rodzinie Rotmanów w zbiorach Muzeum Historii Kielc*, zamieszczony w niniejszym roczniku.

41 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 72; *Kielce – Keltz...*, s. 149; J. Jerzmanowski, *W starych Kielcach...*, s. 122–123.

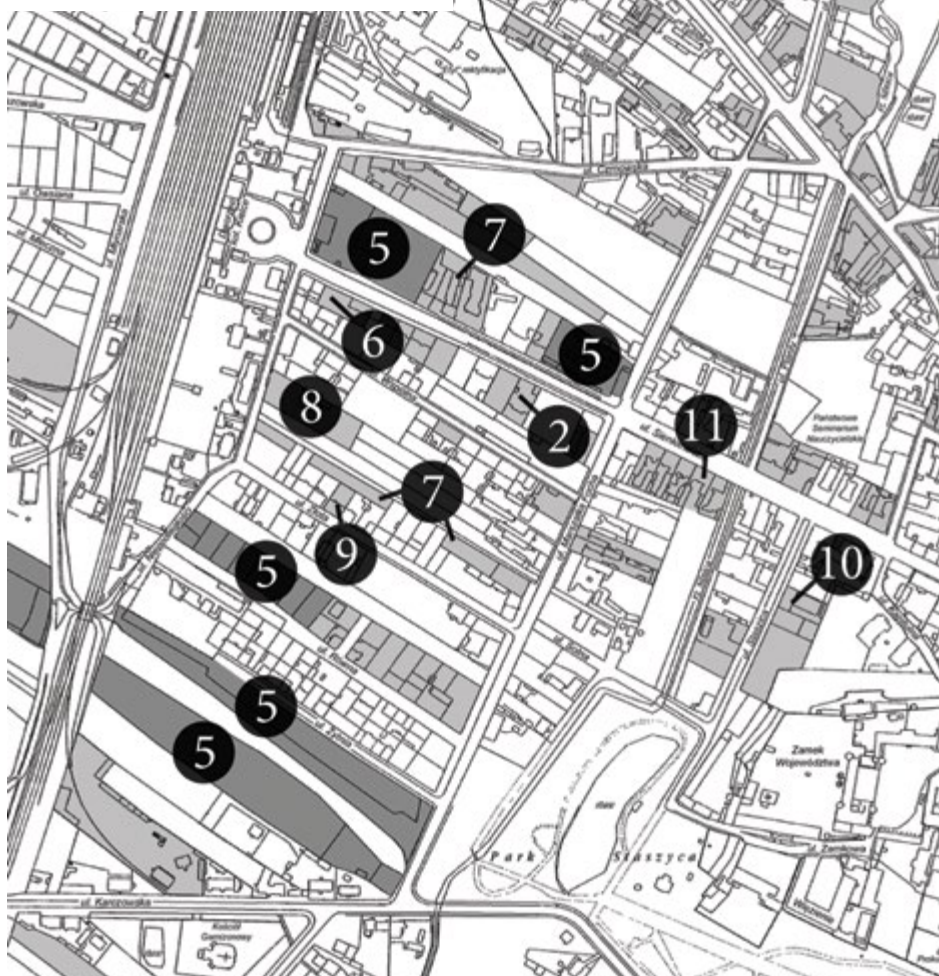
42 Juda (Jerzy) Fleszler (1893–1940) – walczył w czasie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Od 1924 r. pracował jako lekarz w kieleckiej ubezpieczalni społecznej, a następnie w Urzędzie Wojewódzkim Kieleckim. Leczył urzędników państwowych i członków ich rodzin. Zginął zamordowany w Katyniu. *Kielce – Keltz...*, s. 150.

43 K. Urbański, *Kieleccy Żydzi...*, s. 48.

44 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 38; *Kielce – Keltz...*, s. 146.

Mapa 5. Centrum Kielc z wydzielonymi nieruchomościami należącymi do Żydów, połowa lat trzydziestych XX w.

1. nieruchomości Herszla Zagajskiego
2. nieruchomości rodziny Kahanów
3. nieruchomości rodziny Rotmanów
4. kamienica Majera Eisenberga
5. nieruchomości rodziny Nowaków
6. kamienica Jerzego Fleszlera
7. nieruchomości Natana Hassenbeina
8. nieruchomości Henryka Brunera
9. kamienica Stanisława Zylberszlaka
10. kamienica Maksymiliana Ellencweiga
11. kamienica Icka Frydmana
12. nieruchomość Rywy Urbajtrel

- nieruchomości należące do ludności żydowskiej
- nieruchomości należące do spadkobierców Henryka Nowaka

Mapa wykonana przez dr hab. inż. arch. Dariusza Piotrowicza, prof. Politechniki Świętokrzyskiej.
 Opracowanie położenia nieruchomości, placów i gruntów należących do ludności żydowskiej
 – dr Paweł Wolańczyk.

Stanisława Zylberszlaka – założyciela popularnego klubu sportowego Makabi⁴⁵ (5/9), jak również dom właściciela pierwszego kina dźwiękowego w Kielcach Maksymiliana Ellencweiga (5/10)⁴⁶.

Wymienione pojedyncze budynki można uznać za wizytówki ówczesnej mieszczańskiej zabudowy. Na przeciwnym biegunie znajdował się cały obszar ulic: Starowarszawskie Przedmieście, Silniczna, Piotrkowska, Bodzentyńska, zabudowany przeważnie niewielkimi drewnianymi, parterowymi domkami, gdzie Żydzi egzystowali w niezwykle trudnych warunkach mieszkaniowych i sanitarnych. Atmosferę tamtych miejsc dobrze oddaje wspomnienie z drugiej połowy lat dwudziestych XX w.:

Począwszy od rogu ulicy Kościuszki aż do Rynku ciągnęły się małe, odrapane domki lub brudne kamieniczki, na parterze upstrzone wystawami żydowskich sklepików. Na chodniku panowały beczki ze śledziami, a na ramach drewnianych drzwi wisiały miotły, szczotki, pędzle, łopatk i koszyki. Ulica była zaśmiecona, ale tętniła życiem, dolatywały do uszu gardłowe dźwięki słów żydowskich [...]. Idąc dalej ulicą Piotrkowską widziało się takie same domy oblepione sklepikami; brudno, śmieci na chodnikach, gwar. Jezdnia w stanie oplakany (...). Przy ulicy Nowy Świat, która miała wylot na ulicę Piotrkowską, niedaleko za ulicą Silniczną, życie toczyło się na ulicy: kobiety przed bramami, susząca się pościel, wietrzące się czerwone poduszki, dzieci siedzące w kucki i zjadające pajdy chleba (...). Im dalej od Rynku, tym mniej było handlu, a więcej biedy⁴⁷.

Na mapie oznaczono również kamienicę Icka Frydmana (5/11). Mieściła się w niej znana firma braci Szymona i Tobiasza Baumów, specjalizująca się w szyciu uczniowskich mundurków i mundurów wojskowych. Ponadto jako jedyna w Kielcach mogła sprzedawać oznaki Krzyża Niepodległości, co budziło niechętnie komentarze części kielczan, którym trudno było pogodzić się z faktem, że to żydowska firma zarabia na polskim odznaczeniu⁴⁸. Wiemy, iż Icek Frydman kupił kamienicę od Ignacego Praussa (ojca znanych kieleckich malarzy Ryszarda i Stanisława). Trzeba mieć świadomość, że Prauss przez tę transakcję mógł się narazić na nie-

45 Stanisław (Szmul) Zylberszlak (1892–1939) – w 1922 r. otrzymał stanowisko dyrektora szpitala żydowskiego w Kielcach. W 1939 r. został zmobilizowany do Wojska Polskiego w stopniu pułkownika. Zginął we wrześniu 1939 r. w czasie potyczki z wojskami bolszewickimi w obwodzie lwowskim. *Kielce – Keltz...*, s. 170.

46 Maksymilian (Mendel, Maks) Ellencweig (1882–1942) – w 1910 r. był współzałożycielem pierwszego kina w Kielcach (wraz z inż. Stanisławem Tomickim). W 1926 r. uruchomił przy ul. Staszica nowoczesne kino „Palace”, które jako pierwsze w mieście – od 1930 r. – posiadało aparaturę dźwiękową. Aktywny działacz syjonistyczny. J.Z. Pająk, *Ellencweig Mendel (Maks)* [w:] *Świętokrzyski słownik biograficzny...*, s. 130; K. Urbański, *Leksykon...*, s. 75; *Kielce – Keltz...*, s. 150.

47 J. Henl, *Ze wspomnień kielczanki*, „Raptularz kielecki” 1926, nr 3, cyt. za K. Urbański, *Kieleccy Żydzi...*, s. 145.

48 M. Maciągowski, *Śladami cieni...*, s. 116.

chęć niektórych osób, ponieważ odsprzedawanie Żydom nieruchomości czasem spotykało się z krytyką. Dochodziło do przypadków, że w prasie podawano nazwiska Polaków, którzy zdecydowali się na taki krok⁴⁹. Również samo posiadanie przez Żydów majątków na terenie Kielc budziło niekiedy głosy sprzeciwu. Dysponujemy znamienym artykułem z „Gazety Kieleckiej”, z końca lat trzydziestych XX w., zatytułowanym „Do kogo należą Kielce?”. Jego autor z silnym negatywnym nastawieniem wymieniał ulice w centrum miasta, gdzie większość – jak dodawał najlepszych nieruchomości – posiadali Żydzi:

Dziś dla odmiany poproszę Was szanowni a cierpliwi czytelnicy na mały spacer w Kielcach. [...] Oto chluba naszego grodu, na której znajdujemy się w tej chwili, ulica Sienkiewicza, posiadająca najpiękniejsze i najrentowniejsze gmachy w 55 proc. należy do żydów. Zdecydowanych antysemitów grunt piecze pod nogami, skręcamy w najbliższą przecnicę M. Focha [ul. Paderewskiego – przypis P. W.], niestety i tu duszno 45 proc. nieruchomości w ich rękach, biegiem niemal przechodzimy przez Piotrkowską o tym samym zażydzeniu, dążąc do placu Marsz. Piłsudskiego [Rynek – przypis P. W.]. O naiwny Sarmato przecież to ognisko zarazy o natężeniu 60 proc. promieniujące na nasz gród, szczycący się do 1867 roku, że żadnemu żydowi nie wolno w nim było mieszkać. [...] Za lata klęsk i upokorzeń doznawanych w czasie, gdy Kielcami rządziła dłoń biskupa krakowskiego, wzięli żydzi doskonały rewanż, lwia część podstawowego majątku miasta przeszła w ich posiadanie, oni są tu teraz gospodarzami [...]. Spójrzcie więc mili, a tak niestety lekkomyślni rodacy, co w ciągu sześćdziesięciu lat zdobyli na Was ci, tak przez Was pogardzani żydzi⁵⁰.

Warto zauważyć, że słowo Żydzi konsekwentnie zapisywano w tekście małą literą. Kilkanaście numerów później pojawił się artykuł, w którym był między innymi zawarty postulat konfiskaty nieruchomości żydowskich „jako kompensatę za wyrządzone krzywdy i szkody”⁵¹.

Analizując położenie nieruchomości należących do ludności wyznania mojżeszowego, należy pamiętać, że mapy te przedstawiają tylko pewien wycinek czasowy, czyli połowę lat trzydziestych XX w. Z tego powodu nie wyszczególniono na nich przykład zawiazanej w 1937 r. spółki Młyn Handlowy Kłos przy al. Legionów (ob. ul. Krakowska). Krzysztof Urbański zaliczał ją do jednego z wiodących przedsiębiorstw znajdujących się w rękach żydowskich w drugiej połowie lat trzydziestych⁵². Należy również brać pod uwagę, że niektóre firmy zmieniały właścicieli, nazwy, dzieliły się bądź łączyły. Przykładem może być tartak przy ul. Zagnańskiej 46. W marcu 1936 r. jego właścicielami byli Moszek i Chaim Dębscy. Rok później pod tym samym adresem funkcjonowały już dwa tartaki. Jednym w dalszym ciągu

49 K. Urbański, *Kieleccy Żydzi...*, s. 71.

50 Radwan, *Do kogo należą Kielce?*, „Gazeta Kielecka” 29 XII 1938, nr 98, s. 2–3.

51 W. Sas-Baczyński, *Sprawa żydowska*, „Gazeta Kielecka” 22 I 1939, nr 7, s. 2.

52 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 135.

zarządzali bracia Dębscy, a drugim Feder Lejbuś i Gołębiowski⁵³. Jeszcze więcej zmian mogło zachodzić w przypadku poszczególnych budynków mieszkalnych. Zarówno we wcześniejszych latach, jak i później niektóre kamienice przechodziły w ręce polskie. Zdarzały się rzecz jasna również sytuacje odwrotne, czyli nieruchomości należące do Polaków sprzedawano Żydom. Zmiany dotyczyły również niezabudowanych działek żydowskich. Tutaj mieliśmy dodatkowo do czynienia ze zjawiskiem ich parcelacji na cele budowlane. Nie odnosiło się to wyłącznie do rozległych obszarów należących do rodziny Nowaków. Na pomiarze udało się uchwycić kilka innych takich miejsc. Na przykład duża parcela przy ul. Warszawskiej, należąca do Rywy Urbajtel, widoczna jest jako obszar podzielony na poszczególne działki przygotowane do sprzedaży i kupowane w następnych latach zarówno przez Żydów, jak i Polaków (mapa 5, nr 12).

Trzeba też zdawać sobie sprawę z pewnej niedoskonałości źródła, jakim jest pomiar Chojnickich. Przede wszystkim niejednokrotnie pojawiają się błędy w nazwiskach. Można też przypuszczać, że w niektórych przypadkach nie ustalono faktycznego właściciela. Przykładem może być postać przytaczanego już wcześniej Hermana Lewiego, zamożnego przemysłowca, właściciela kilku nieruchomości, który jednakże w połowie lat trzydziestych wpadł w kłopoty finansowe. W tamtym czasie niektórzy przedstawiciele samorządu kieleckiego zaczęli wskazywać, że ukrywa on swój majątek w postaci nieruchomości, aby utrudnić wierzycielom odzyskanie swych należności (w tym gminie Kielce). Celował w tym zwłaszcza ławnik magistratu, pochodzący ze znanej kieleckiej rodziny Władysław Koterski-Spalski, który w 1936 r., jak również w następnych latach, autorytatywnie twierdził, iż Lewi posiada więcej majątku nieruchomego od tego, który zgłosił oficjalnie⁵⁴. Niewykluczone, że były to słuszne oskarżenia, zważywszy, że pomiar Chojnickich nie notuje żadnej jego kamienicy, a tylko jeden z zabudowanych placów przy ul. Siennej i Młynarskiej (obecnie ul. Mielczarskiego), gdzie widnieje jako współwłaściciel (mapa 3, nr 3).

Tego typu przypadki były jednak, jak można przypuszczać, jednostkowe. Biorąc pod uwagę zmiany w przestrzeni miejskiej, jakie zaszły od lat trzydziestych XX w., fakt, że nie zachowały się wszystkie przedwojenne księgi hipoteczne, zmieniającą się kilkakrotnie od dwudziestolecia międzywojennego do współczesności numerację domów, co utrudnia lokalizację poszczególnych budynków, pomiar Chojnickich należy uznać za cenne źródło, za pomocą którego można pokazać prawie pełny obraz żydowskiej własności w Kielcach kilka lat przed wybuchem II wojny

53 Oczywiście podobnie rzecz się miała, jeśli chodzi o firmy polskie. W 1936 r. młyn przy ul. Bodzentyńskiej 33 prowadził Jan Sobczyk, rok później Wacław Rudeczyński. APK, Akta miasta Kielce, sygn. 2315, Rozkłady specjalnych opłat drogowych za nadmierne zużycie bruków, a także udział w kosztach budowy i utrzymania dróg, Kielce, 31 III 1936 r. oraz 5 II 1937 r., k. 45–89.

54 Zob. P. Wolańczyk, *Działalność samorządowa Władysława Koterskiego-Spalskiego (1934–1939, 1945). Głos w dyskusji na temat samodzielności radnych* [w:] *Życiorysy niepokornych*, t. 2. Władysław Koterski-Spalski, pod red. R. Piwki, P. Wolańczyka [w opracowaniu].

światowej. Mapa, którą wykonano na jego podstawie, może mieć wielorakie zastosowanie. Przede wszystkim w łatwy sposób pozwala unaocznnić, jak istotną rolę odgrywała ludność żydowska w przedwojennych Kielcach i może również służyć jako pomoc edukacyjna. Dane zebrane z pomiaru umożliwiają uzupełnienie istniejących przewodników, które prowadzą śladami kieleckich Żydów⁵⁵. Mogą także ułatwić utworzenie rozbudowanego interaktywnego planu dotyczącego kieleckiej społeczności żydowskiej⁵⁶.

Wykorzystując dane pochodzące z innych źródeł, zaprezentowaną w niniejszym tekście mapę można uzupełnić o kolejne punkty, które kiedyś związane były z życiem, gospodarką i kulturą żydowską. Wystarczy powiedzieć, że w połowie lat trzydziestych na jedenaście tartaków działających w granicach Kielc, dziewięć znajdowało się w rękach żydowskich. Na cztery cegielnie, trzy należały do Żydów. Na pięć garbarni, pięć było żydowskich itd.⁵⁷ Niejedna firma i sklep prowadzony przez Żydów funkcjonowały w kamienicy należącej do Polaka.

Warto przy tym poznać proces parcelacji ogromnych majątków rodziny Nowaków: Czarnowa i Piasków. Na własną historię zasługują z pewnością większe zakłady przemysłowe: „Henryków”, Wietrznia, Kadzielnia, reprezentacyjne kamienice, ale także należy opisać warunki, w jakich żyła biedota żydowska. Tego typu badania są zasadne w ramach pogłębiania wiedzy o mieście i zachowania pamięci o najliczniejszej mniejszości narodowej, która tworzyła międzywojenne Kielce i która w tragiczny sposób zniknęła w czasie II wojny światowej.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta miasta Kielce, sygn. 2315

Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach, sygn. 4523, 4524

Muzeum Historii Kielc

Księga Pomocnicza, sygn. 47

Źródła drukowane

Studium historyczno-urbanistyczne Kielc, Kielce 1990.

55 Dysponujemy dwoma informatorami, które mogą służyć jako przewodniki: J. Główna, *Śladami Żydów kieleckich. Following the footsteps of Kielce Jews*, Kielce 2009; M. Maciągowski, *Śladami cieni...*

56 Taki projekt zapoczątkowało Stowarzyszenie im. Jana Karskiego, zob. <https://mapa.jewish.kielce.pl/> (dostęp: 13 IX 2023 r.).

57 APK, Akta miasta Kielce, sygn. 2315, Rozkład specjalnych opłat drogowych za nadmierne zużycie bruków, Kielce, 5 II 1937 r., k. 71–72.

Normatywy

Dz. U. Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej.

Dz. U. 1930, nr 20, poz. 165, Rozporządzenie Rady Ministrów z 1 marca 1930 r. o zmianie granic miasta Kielc w powiecie i województwie kieleckiem.

Prasa

„Gazeta Kielecka” 1938, 1939

Opracowania

Dziedzic L., *Synagoga w Kielcach. Źródła do dziejów Kielc, seria nowa, zeszyt 14*, Kielce 2022.

Główka J., *Śladami Żydów kieleckich. Following the footsteps of Kielce Jews*, Kielce 2009.

Jerzmanowski J., *W starych Kielcach*, Kraków 1975.

Kielce – Keltz. Historia społeczności żydowskiej, red. P. Wolańczyk, Kielce 2022.

Król P., *Czarnowskie kamieniołomy*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2022, t. 14.

Kurska A., *Stanisław Starke – próba portretu [w:] Z tradycji i dorobku inteligencji kieleckiej w XIX i XX wieku*, pod red. M. Meduckiej, Kielce 2005.

Maciągowski M., *Śladami cieni. Przewodnik po żydowskich Kielcach*, Kraków – Budapeszt 2011.

Majcher-Ociesa E., *Przemysł drzewny w Kielcach w latach 1918–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5.

Świętokrzyski Słownik Biograficzny, t. 2, red. J. Szczepański, Kielce 2009.

Urbański K., *Kieleccy Żydzi*, Kielce 1993.

Urbański, K. *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000.

W przededniu zagłady, opr. K. Urbański, Kielce 2007.

Wolańczyk P., *Prezydenci Kielc 1919–1950*, Kielce 2018.

O autorze:

dr Paweł Wolańczyk – w Muzeum Historii Kielc prowadzi Pracownię Historii i Etnologii Miasta. Kurator kilkunastu wystaw czasowych. Zainteresowania badawcze koncentruje wokół najnowszych dziejów Kielc, historii samorządu i biografistyki. Laureat Świętokrzyskiej Nagrody Muzealnej im. Tadeusza Włoszka w 2023 r.
e-mail: wolanczyk@mhki.kielce.eu

Paweł Wolańczyk (Kielce History Museum)

Jewish Properties on the Map of Pre-War Kielce

Data collected by surveyors conducting measurements in Kielce from 1927 to 1936 enabled the identification of properties owned by the Jewish community and their location on the pre-war map of Kielce. This process resulted in a picture of Jewish ownership from the mid-1930s, encompassing extensive farms, industrial facilities, residential buildings, and vacant lots. The developed maps illustrate the significant role played by the Jewish population in pre-war Kielce. They can serve as educational tools or aid in genealogical research. Additionally, they facilitate the expansion of guides on pre-war Jewish Kielce.

Keywords: Jews, interwar period, Chojnicki survey.